

quem vident, transorare dissimulet, ne forte recogitent et erubescant, ipsaque verecundia emendentur.» Et infra: «Vides ergo non omnibus prodesse, quod a lepra secularis conversationis, cujus peccata manifesta sunt, emundantur: sed nonnullis pejus in occulto ingratitude ulcus oriri, quod tanto periculosius sit, quanto interius.» Nimius sim, si id genus argumenti, quoad liceret, pertractare velim: hæc in specimen et piorum lectorum adjumentum sufficiant.

XX. Doctrina horum sermonum non modo pietate referta est, sed etiam plana, facilis et absque offendiculo. Si qua tamen lectorem minus eruditum remorari possunt, ea locis suis explicabuntur. Unum hic explanare juvat, nempe qualis fuerit Bernardi de statu animarum sanctarum corpore solutarum opinio in tribus sermonibus, secundo, tertio, et quarto in festo Omnium Sanctorum, et in sermone quarto in Dedicacione ecclesie, et alibi. Principio sanctus doctor ita suam hæc de re mentem aperit, ut non leviter ac perfunctorie, imo data opera et præmissa oratione eam expendat, sed «sine præjudicio sane, si cui forte aliter fuerit revelatum,» tametsi «super hoc sensum» Dei habere se putet, ut ipse dicit in sermone 4 de sanctis, n. 1 et 2. Deinde præmisso triplici animarum statu, «in corpore corruptibili, sine corpore,» et «in corpore jam glorificato,» de medio statu disserens, sententiam suam in quatuor capitibus constituit. Primo in eo quod sanctæ illæ animæ corpore solutæ statim admittuntur in cælum, ex eodem sermone 4, n. 1, adeoque «in consortium angelorum,» ut de sancto Malachia scribit sermone secundo, n. 5. Secundo istic versantur «in luce multa,» ut in eodem sermone 4, n. 1. Tertio vident Christi humanitatem, ibidem n. 2; sed non divinitatem, quod nonnisi post resurrectionem sit ipsis concedendum. «Interim sub altari, id est «sub Christi humanitate, feliciter sancti quiescunt, in quam nimirum desiderant etiam angeli ipsi prospicere.» Quarto denique «gaudium habent in spiritu suo, lætitiâ multam in corde suo, licet non plenam» sermone secundo de sanctis num. 4: adeoque non sine ruga, sermone tertio, n. 2, nempe ob desiderium resumendi corpora. «Adeo siquidem viget in iis desiderium hoc naturale, ut necdum tota earum affectio libere pergat in Deum: sed contrahatur quodam modo, et rugam faciat, dum inclinatur desiderio ejus.» Eadem sententia est in libro de Diligendo Deo, n. 32. Hæc fere Bernardi doctrina est, quam sub opinione duntaxat exposuit, ut patet ex libro v De consideratione, cap. 4, n. 9, ubi animas sanctas martyrum considerat in sinu Abrahamæ «et sub altari, quodcunque illud est, in prima stola secundam patientissime expectantes.»

XXI. Cum ista fuerit Bernardi opinio, in quibusdam tamen locis sanctis animabus tribuit visionem Dei, ut cum Malachiam «pari cum angelis gloria et felicitate» lætari dicit sermone 2 de eo, n. 5; et quosdam sanctos jam meruisse introduci in sancta sanctorum, «ubi vident faciem stantis, id est claritatem incommutabilis Dei,» sermone quodam in Cantica: ad hæc martyres «immersos» esse «immenso pelago æterni luminis et luminosæ æternitatis,» in libro De diligendo Deo sub finem. Clarius in sermone secundo de sancto Victore, n. 4: «Jam cælos ingressus, quos et ante apertos beatis oculis suspiciebat, verè nunc revelata facie speculatur gloriam Dei, absorptus quidem, sed non oblitus clamorem pauperum. Beata visio, qua in eandem imaginem transformatur de claritate in claritatem, tanquam a Domini Spiritu.» At quomodo hæc cum superiori Bernardi sententia componi possunt, cum disertis verbis asserat sermone quarto de sanctis, n. 2, ubi hoc argumentum ex professo tractat, Filium electis suis post resurrectionem ministraturum, «novas utique, et usque ad tempus illud penitus inexperas delicias manifestæ suæ contemplationis?» An forte hanc sententiam postea retractavit et emendavit? At id affirmare in promptu non est, cum tempus, quo sermones in speciem pugnantibus habitis sunt, non liceat accurate definire.

XXII. Hic nobis occurrit Thomas Anglus in libello De medio animarum statu, Demenso 4, ubi censet Bernardum e Patribus primum beatorum animabus solutis sedem in cælo tribuisse, quam Patres alii antiquiores nonnisi post extremum iudicium beatis tribuerint: Divinitatis visionem eisdem denegasse ante resurrectionem, quam visionem isti ipsis concesserint. In priori capite Thomam hallucinari certum est, ejusque errati tres tantum testes proferimus, Cyprianum, Alcuinum, et Florum diaconum Ecclesie Lugdunensis, omnes Bernardo ætate longe superiores. Cyprianus sub finem libri de Exhortatione martyrii, cap. 12: «Quanta est dignitas,» inquit, «et quanta securitas... claudere in momento oculos, quibus homines videbantur et mundus; et aperire eosdem statim, ut Deus videatur Christus? Terris repente subtraheris, ut in regnis cælestibus reponaris,» Brevius in libro de Laude martyrii. «Cælo martyres gaudent.» Neque vero solos martyres, sed et patriarchas ac prophetas cum apostolis cæli jam possessores esse asserit in priori loco. Alcuinus vero in epistola 81 testatur suo tempore dubitationem quidem ea de re apud nonnullos fuisse, sed occultam, non manifestam: quasi isti errorem suum, qui contra omniium sententiam erat, prodere vererentur. «Est quoque,» inquit, «in quibusdam clancula dubitatio, an animæ sanctorum apostolorum, et martyrum, aliorumque perfectorum, ante diem iudicii in cæleste recipiantur regnum:» quam opinionem improbat, atque inter hæreses Hispanicæ computat Alcuinus. At luculentior est Flori sententia in expositione Missæ, ad illa Canonis verba: «Memento etiam, Domine, famulorum,» etc., ubi Florus ita commentatur: «Luce clarius constat, quia perfectorum justorum animæ, mox ut hujus claustra carnis exeunt, in cælestibus sedibus recipiuntur.» Nihil his testimoniis clarius adversus Thomam Anglum pro Bernardi, imo Ecclesie sententia.

XXIII. De secundo capite, id est de visione Dei: qui beatorum animas in cælo nonnisi post extremum iudicium, sed in abditis recessibus collocant veteres, haud mihi constat, an eisdem ante illud tempus divinæ essentiae visionem concedant. At ne in supervacaneam questionem digrediamur, Bernardus quidem solius Christi humanitatis manifestam contemplationem solutis animabus tribuit: sed vel in hoc ab vulgata Joannis XXII ejusque sequacium opinione dissidet. Imo ne ab ipsis quidem, qui divinitatis intuitum beatis tribuunt, sed minus perfectum quam post resurrectionem, re ipsa discedere videtur; quando tota ratio, quæ Bernardum movet, ea ipsa est, cur isti non ita perfectam Dei visionem solutis animabus tribuant, nempe vehemens corpora resumendi desiderium: rati cum Bernardo, perfectam Dei contemplationem ejus esse vis ac virtutis, ut omnes affectus absorbeat, penitusque exstinguat; quod nonnisi post resurrectionem ipsis etiam sanctis competet. Lege Augustinum in sermone 280, n. 5, et 318, n. 5 et 6. Observatione digna sunt Bernardi verba in sermone 19 De diversis, n. 3, uti beatorum prærogativas explicans: «Hoc jam tertio,» ait, «hauriunt aquas in gaudio de fontibus Salvatoris, et nudis, ut ita dicam, oculis divinitatis intuentur essentiam, nulla corporeorum phantasmatum imaginatione decepti.» Si enim de statu præsentis, ut quidem videtur, id dicit, haud dubie sanctis ante resurrectionem hoc in loco tribuit intuitivam divinæ essentiae visionem.

XXIV. Sed his tandem dimissis, ad postremum hujus præfationis caput, quod censuram genuinorum Bernardi sermonum spectat, veniendum est. Neque ejus rei disputatio admodum prolixa futura est, cum de plerisque certa et explorata sit sententia. Ex sermonibus De tempore, quos Horstius admiserat, inter spurios rejecimus sermonem secundum in Coena Domini in illud, *Sedisti ad mensam divitis*, qui nec Bernardi genium sapit, nec in ullis reperitur, quos quidem viderim, vetustis codicibus; imo nec in veteri editione Lugdunensi anni 1514.

XXV. Hunc sermonem sequebatur Meditatio in vitam seu passionem Domini, incipiens ab his verbis, «Jesum Nazarenum,» etc., quæ itidem in eisdem codicibus et in editione Lugdunensi deest, rectiusque S. Anselmo sub titulo «Stimulus amoris» a Trithemio et Bellarmino tribuitur.

XXVI. Sermo de pugna Davidis cum Golia (ita scribebant) pro Dominica 4 post Pentecosten, Nicolai Clare-Vallensis sermonibus subjicitur in eo codice, quo usus est religiosus vir Bertrandus Tisserius Bibliothecæ Cisterciensis auctor. At cum sermo iste in plerisque etiam bonæ notæ codicibus, puta Clare-Vallensi, Aquisgranensi, Parisiensi Albo-Mantellorum reperitur, laudeturque in Floribus Bernardi ante annos quadringentos compilatis; Bernardo eum subducere non visum est.

XXVII. Et quandoquidem de Nicolai Clare-Vallensis sermonibus mentio hic incidit, observare juvat, Nicolaum hunc ex Arremarensi monacho Clare-Vallensem factum, ac sancti Bernardi notarium, dein desertorem, novemdecim sermones ab se conditos nuncupasse Henrico Trecensium comiti Palatino, qui typis vulgati sunt in prælaudatæ Bibliothecæ Cisterciensis tomo tertio cum Præfatione ejusdem Nicolai ad Henricum comitem, in qua hæc verba: «De cætero mitto gloriæ tuæ decem et novem sermones a festivitate sancti Joannis Baptistæ usque ad festivitatem sancti Joannis evangelistæ, aliosque sermones, et quosdam Psalterii versus meo sensu inventos, meo stylo dietatos: nisi quod paucis in locis de censibus alienis accepi:» nempe de censu Bernardi magistri sui, cujus styllum prope assecutus erat. De eo enim ita habet in sermone de Nativitate Domini. «Totus autem sententiæ census ex illius arca mutuabitur, cujus consilium quasi consilium Dei. Ille ipse est, cujus religio et discretio, sapientia et eloquentia, vita et fama, per totam Latinitatem non immerito percurrit.» Egregium sane Bernardi elogium. Verum quod tam frigide ejusdem in superiori præfatione meminit Nicolaus, inde contigit quod illa post ipsius Nicolai desertionem Henrico Trecensium comiti directæ est. Cæterum illis undeviginti sermonibus in manuscripto codice subjiciuntur sermones quatuor, quos idem Nicolaus non obscure indicat in sua præfatione: primus, «de verbis sapientiæ, *Justum deduxit Dominus,*» etc. (*Sap. x, 10*); secundus, «de quinque lapidibus contra Goliath;» tertius, «de carne, cute et ossibus;» quartus, «de triplici gloria, in illud Apostoli, *qui gloriatur, in Domino gloriatur (II Cor. x, 17)*»: qui omnes Bernardo tribuuntur, secundus quidem, ut mox dicebam, pro Dominica 4 post Pentecosten, tres alii inter diversos collocati, non solum in prima editione Lugdunensi, sed etiam in omnibus, aut fere omnibus manuscriptis: quos proinde Bernardo abjudicare incongruum duxi, maxime cum eos sibi tribuere potuerit Nicolaus ejus notarius, in aliis haud satis religiosus, uti observatum in notis ad epistolam 298.

XXVIII. In sermonibus de sanctis, sermo secundus in conversione sancti Pauli deest in plerisque manuscriptis, etiam in Gallico Fuliensi. Habetur tamen in Vaticano, n. 663, eumque vere Bernardi esse nullatenus dubito. Sermo in festo sanctæ Magdalene, qui unus est ex novemdecim Nicolai sermonibus, rejectus in tomum VI, cum in tomo V omissus fuisset, ubi cum quibusdam aliis Nicolai sermonibus habentur et sermo 5 in Assumptione, et sermo panegyricus de beata Virgine, qui antehac inter Bernardinos collocati erant. Porro consulto prætermisimus sermones haud paucos Bernardo ascriptos, tum in nova editione Coloniensi, tum in Supplemento Patrum Homeyano, tum in nonnullis codicibus manuscriptis, utpote a Bernardi stylo et genio alienos: nec visum est operæ pretium eos in spuriorum classem referre.

XXIX. Ex sermonibus diversis, qui «Exceptiones ex dictis sancti Bernardi» in nonnullis codicibus in-

scribuntur, quidam Guerrico Igriacensi abbati, quidam Nicolao Clara-Vallensi tribuuntur. Nicolao quidem tres, de quibus superius diximus, nempe sextus, septimus, et vigesimus primus. Guerrico vero sermones sex, scilicet 8, 28, 71, 73, 76 et 79. Verum cum hi sermones in codice Coloniensi, teste Horstio, non exstant inter Guerrici sermones, habeanturque in plerisque Bernardi exemplaribus; eos inter sermones diversos retinere visum est: maxime cum ex Bernardi fonte omnes isti rivuli profluerint, ut legitur in fine codicis regii Navarrensis collegii apud Parisiōs, Bernardi Sermones de tempore et de sanctis exhibentis, in cujus calce hæc clausula legitur. « Postea sequitur sermo de conversione ad clericos, qui habet 31 numero sectiones. Hunc librum sequuntur quædam Exceptiones abbreviatæ ex diversis ipsius sancti sermonibus, quos ipse fecit diversis locis ac temporibus, collectæ breviter et utiliter ab eis, qui ejus lateri nocte et die inseparabiliter adhærebant. Postmodum autem sequitur tractatus domni Gaufridi notarii, quem composuit et transmisit ad D. Henricum episcopum et cardinalem supra *Dixit Simon Petrus ad Jesum*. Ultimo sequuntur epistolæ sancti Bernardi, quos scripsit ad diversas personas. Hæc autem scripta, etsi per aliam manum quam per ipsum tradita, de ejus (fonte) omnes isti rivuli profluerunt. » Exceptiones illæ sunt sermones de diversis, quorum plures quidem sermonum potius compendia sunt quam justi sermones.

XXX. Ex Parabolis quinque Bernardo ascriptis, quæ exstant post sermones de diversis, prima genuina est; secunda et tertia ad primæ imitationem confictæ videntur: quarta et quinta in antiquis editionibus inter spuria opera locum habent. Carmen paræneticum ad Rainaldum Bernardo prorsus indignum videtur. Vulgati etiam rhythmus de nomine Jesu, aliique eidem abjudicandi, ob rationes quas in fine tomi quinti, ubi modo habentur, exposui.

XXXI. Quæ de sancti Patris sermonibus diximus, auctoritatem etiam habent tum ex libris Florum, quos Willelmus Tornacensis Sancti-Martini monachus ante annos fere quingentos composuit, atque « Bernardinum » inscripsit, ut in primi tomi præfatione dictum est: tum ex codice Gallico, quem Nicolaus Faber, Ludovici Justi præceptor, reverendis Patribus Fuliensibus conventus Sancti-Bernardi Parisiensis concessit. Quippe in Bernardino memorantur Sermones de tempore et de sanctis fere omnes, plerique ex diversis et parvis, quos suis locis designabimus. In Cæna Domini unicus laudatur sermo, unicus item de Passione Domini pro feria quarta, iidem scilicet, quos genuinos esse constat; non alii duo, quos rejecimus. De conversione sancti Pauli semel et iterum fragmenta referuntur ex sermone primo: quæ primi designatio secundum subindicat, tametsi nulla fragmenta ex eo adducuntur.

XXXII. Attamen in codice Fuliensi unicus habetur sermo de ipsa conversione, scilicet primus. Omnes in eo contenti numero 44, quos hic recensere juvat propter codicis singularitatem et antiquitatem, quæ Bernardi tempus attingit. Sunt autem sex de Adventu, totidem de Vigilia Nativitatis Domini, quinque de ipsa Nativitate, unus de sanctis Stephano, Joanne, et Innocentibus; tres de Circumcisione, de Epiphania tres, unus de Octava, duo pro Dominica post Octavam, unus de Conversione sancti Pauli, tres de Purificatione, de Septuagesima duo, de Quadragesima sex, quorum quatuor primi eodem ordine, quo in editis; quintus de Peregrino, mortuo et crucifixo. Post hunc inseritur sermo de sancto Benedicto, et post eum sextus de Quadragesima, de triplici oratione, quintus in editis, omisso sermone de oratione Dominica, qui sextus est in vulgatis. Deinde sequitur sermo unus, qui dicitur Communis, qui est sermo 35 de diversis, ad abbates. Item sermo Communis unus, qui est præfatio expositionis in psalmum xc, ac denique sermones tres de Annuntiatione.

XXXIII. Hos omnes aliosque tertii tomi sermones, duobus voluminibus contentos, ad Petrum Cellensem transmisit Nicolaus Clara-Vallensis, testante ejus epistola 24: « Ego qui stylum abjuraveram, dignus latebris et solitudine, postquam aviditatem vestram præseni et perseni, quam habetis de verbis et pro verbis hominis illius, cujus eloquentia et sapientia, vita et fama non immerito per totam Latinitatem decucurrit; accepi tabulas, et quod habui et feci. » Eadem verba leguntur apud eundem Nicolaum in sermone de Nativitate Domini.

XXXIV. Observatione digna sunt verba quæ sequuntur in superiori epistola. « At dicitis: Hæc omnia in silentio, et magis cum silentio operari potuistis. Mirum si hoc ex sententia dicitis. Quis enim magis in turba est, quam ille qui faciendis dictaminibus implicatur? Perstrepunt enim, ut digne inveniri possit sensuum veritas, verborum varietas; quid melius ad consequentiam, denique quid, quando, ubi et quomodo proferri oporteat. Hoc ergo vos judicabitis silentium et quietem, maxime homini imperito, cui et sensus nullus adest, vel sermo non est venustus et facilis ad sententias vestiendas? » Nicolaus his verbis non obscure indicare videtur, se multum locasse operæ in dictando, stylo componendo, argumentis ex ordine digerendis eorum sermonum, quos transmittit. At quos sermones transmittit? Utique Bernardi; ita enim subdit post pauca: « Coegi tamen me contra me, et duo volumina sermonum hominis Dei mitto vobis, in uno quorum ego dictavi, quod ita incipit: Solet apostolus Paulus in verbis esse brevis, in sententiis densus. Aliud vero volumen jam pridem dictatum est, et rosum, et rasum. Sed quærite quis diligenter et

sapienter illud scribat: multis enim sensibus plenum est. » Sane si bene istorum verborum sensum capio, inde colligi posse videtur. Nicolaum suis verbis, id est Latinis, dictasse sermones in altero volumine contentos: quod volumen incipiebat ab his verbis, « Solet apostolus, » etc., quod exordium est sermonis 19 de diversis. Id si ita est, recurrunt argumenta, quæ superius diluere conati sumus, eo spectantia, ut Bernardus non Latina, sed Gallica lingua sermones suos pronuntiaverit, quos postea ejus discipuli Latinitate donaverint. Et quidem magna est aliquando varietas in sermonibus maxime de diversis: quæ varietas inde nata esset, quod alii aliter hos sermones in Latinum eloquium converterint. Ad hæc Gaufridus, sancti viri notarius, opusculum de colloquio Simonis et Jesu, « ex multis, » inquit, « sermonibus Patris nostri » composuit. Quidni etiam alii notarii id præstiterint? At si ita esset, cur hi etiam sermones istos non sibi tribuissent?

XXXV. At mihi rem attentius consideranti, illa Nicolai in scribendo et dictando perplexitas, non ad Bernardi sermones referenda videtur, sed ad epistolas, a quarum scriptatione sese excusare hoc verborum circuitu conatur Nicolaus. Huic interpretationi favet epistolæ titulus, ad « Abbatem Cellensem excusativa scribendi vel dictandi. » Aut potius utrumque exprimere voluit, et litteras scribendi, et sermones ex codice dictandi officium cupiens a se amoliri, aut certe in utroque operam suam venditare. Denique Nicolaus hæc totidem fere verbis ex Bernardi epistola 89, ad Ogerium, n. 1, mutuatus est, quibus Bernardus a scriptandis litteris se excusat: nec in alium usum hoc loco Nicolaus adhibere censendus est. Mendosum Nicolai contextum restituere licet ex illa Bernardi epistola, quæ ante annos viginti, quam Nicolaus ad Clara-Vallenses migraret, a Bernardo scripta est. Sic porro Nicolaus Bernardi verba in usus suos transferre solet, ut alias observavimus. Quoniam vero Nicolai hujus notitia non parum conducit ad illustrandam Bernardi historiam; hominem suis coloribus hoc loco depingere quoddam operæ pretium fuerit.

PRÆFATIONIS ALTERA PARS

DE NICOLAO, S. BERNARDI NOTARIO.

XXXVI. Erat Nicolaus natione Francus, ab ineunte ætate monachus in monasterio Arremarensi diocesis Trecentis, quæ uxor ab ipsa civitate leucis. Vir fuit ingenii facilis, versatilis, facile in aliorum affectus influens, litteris pro tempore apprime exultus, aliis erudiendis apud suos Arremarenses præfectus; charus viris ea ætate præcipuis, Attoni Trecenti episcopo, Petro Venerabili abbati Cluniacensi, Petro Cellensi, Henrico Ludovici Junioris fratri, aliisque.

XXXVII. Is Bernardi fama et ingenio non minus quam sanctitate captus, Claram-Vallem adit, monachorum religionem probat, seniorum affectus pulsat, se admittant in ipsorum cœtum, laxioris vitæ pertæsum, arctioris perquam cupidum. Rem fere uno congressu evincit et obtinet. Reversus ad suos negotium urget: priorem et seniores Clara-Vallis, Bernardo absente, litteris convenit, quæ est ejus epistola 7. « Dominis et Patribus reverendis priori R., » id est Rualeno, « et consilio suo » inscripta. In ea se in omnes formas et affectus versat. Clara-Vallensium religionem dilaudat, suum eos revisendi, eisque sese conjungendi studium insinuat. « Omnem mihi, » inquit, « fiduciam suggerit et humilitas vestra, et necessitas nostra; et illud tertium, in quo mihi spem dedistis, nostræ pusillitatis susceptio. » Tempus, quo eam epistolam scribebat, paulo post designat his verbis: « Quale mihi gaudium erit, qui in tenebris sedeo, qui lumen cœli, lumen Clara-Vallis non video! O lumen descendens a Patre luminum! ubi lucent luminaria in firmamento cœli, unde assumptum est, videlicet Eugenius papa, luminare majus quod illuminet terram. » Itaque id factum Eugenio pontifice, et quidem anno ejus pontificatus primo: cum Rualenus ex priore Clara-Vallis in regimen Romani ad Aquas-Salvias monasterii, cui Eugenius ante pontificatum abbas præfuerat, eodem anno successit, Nicolao jam in Claram-Vallem admissio, ut ejus epistola 43 probat. Quanquam hæc verba, « videlicet Eugenius papa, » e margine in textum videntur irrepsisse.

XXXVIII. Præter superiorem ad priorem et seniores Clara-Vallenses epistolam, binas subinde addidit: unam ad fratrem Gaucherium Clara-Vallensem, cujus in amorem irrepserat; aliam ad Fromundum hospitalem ejusdem loci, id est epistolas 44 et 46. In priori vota sua fusius et ardentius explicat, atque tanto se concepti propositi desiderio teneri, ut « diem pro anno » computet sibi: se ad terminum præstitutum non defuisse, sed a suis Arremarensibus multa passum, qua importunitate, qua blanditiis, qua minis, vix ut tandem se ex eorum cœtu proriperit: at tandem de manibus eorum elapsam, « sine pannis, sine nummis, sine famulis, sine equis, vix apud Aripatorium, » quod Cisterciensium cœnobium est in agro Tricas-